

4-110622200003
JD1592
C2

**Beschermd dorpsgezicht
Budel-Dorplein**

Datum in procedure: 22-07-1998

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing
van het beschermd dorpsgezicht Budel-Dorplein
gemeenten Cranendonck (Noord-Brabant) en Weert (Limburg)
ex artikel 35 Monumentenwet 1988

Datum aanwijzing: 21 APR. 2011

Errata:

1005 494 210

Cranendonck en Weert, Budel-Dorplein

De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en de minister van Infrastructuur en Milieu zijn bevoegd om gezamenlijk beschermde stads- en dorpsgezichten aan te wijzen. Het rechtsgevolg van de aanwijzing is dat de gemeenteraad ter bescherming van een stads- of dorpsgezicht een bestemmingsplan, als bedoeld in de Wet op de ruimtelijke ordening, vast moet stellen. In die zin kan de aanwijzing tevens een stimulans betekenen voor een te voeren ruimtelijk kwaliteitsbeleid.

In totaal zijn er in Nederland meer dan 400 beschermde stads- en dorpsgezichten met een geschiedenis die teruggaat tot vóór het jaar 1850. In het kader van het Monumenten Inventarisatie Project is ook de stedenbouw uit de periode 1850-1940 landelijk geïnventariseerd. Het besluit tot aanwijzing van Budel-Dorplein in de gemeenten Cranendonck en Weert als beschermd dorpsgezicht vloeit voort uit deze inventarisatie.

Inleiding

Budel-Dorplein is een karakteristieke fabrieksnederzetting in het zuiden van de gemeente Cranendonck nabij de rijksgrens met België. Een marginaal deel van het te beschermen gebied ligt in de gemeente Weert.

De naam Dorplein is de vertaling van de oorspronkelijke benaming "Place Dor" naar de stichting in 1892 door de zinkfabriek Société Anonyme Des Zinc de La Campine waar de gebroeders Dor uit Wallonië de directie voerden. Het gebied is vooral van belang als 19^e eeuwse fabrieksnederzetting.

Het oorspronkelijke concessiegebied waarin de N.V. Kempense Zink Maatschappij zich vestigde omvat een groter gebied dan het beschermde dorpsgezicht. Grote delen van het concessiegebied zijn nooit verder of anders ontwikkeld dan de concessie voor ogen had. Een groot deel heeft thans een agrarische bestemming of is natuurgebied. Daarom beperkt de omvang van het beschermd dorpsgezicht zich tot de essentiële onderdelen van de fabrieksnederzetting.

Het beschermd dorpsgezicht omvat overwegend het gebied van fabrieksterrein en woonkern die een planmatige opzet hebben. Het direct omliggende natuurgebied behoort functioneel tot de fabrieksnederzetting vanwege de aanwezigheid van de vennen die in de toenmalige behoefte van water voorzag en vanwege het maatschappelijke met de fabrieksnederzetting verbonden gebruik. Het vennengebied ten zuiden van de fabriek en het dorp valt dan ook binnen het beschermde gezicht. Tevens valt de insteekhaven met spoorwegtracé naar de fabriek in het beschermde dorpsgezicht als een belangrijke

infrastructuurvoorziening, welke voor de fabriekvestiging van belang is geweest, eveneens binnen de begrenzing. Het fabrieksterrein zelf is vooral vanwege haar functie als zodanig van belang evenals de van oorsprong nog aanwezige beeldbepalende fabrieksgebouwen.

Voor de stedenbouwkundige opzet van de woonkern is de hand van Emile Dor bepalend geweest. Karakteristiek werd deze gericht op de toegang tot de fabriek. Als bij vele fabrieksnederzettingen uit deze tijdperiode was er meestal sprake van een ruimtelijke relatie tussen fabriek en dorp, al was er wel een zekere afstand tussen fabriek en dorp. Het dorp huisvestte zowel de lagere als hogere werknemers en directieleden zelf. De woonhuizen hebben voor de keuze van stijl en bouw materiaal een markante Waalse uitstraling, verwijzend naar de Belgische stichters. Dorplein is een van de weinige vrijwel in tact zijnde overblijfselen in Nederland van de periode waarin de Waalse economie en industrie dominant was. De franse benamingen in het Dorp (de oorspronkelijke directievoertaal was Frans) zijn hierdoor ontstaan, vandaar dat het plan uit 1893 Le Projet de Dorplein heette.

Ontstaan en ontwikkeling (kaart 1, 2 en 3)

Op 7 juli 1892 besloot de gemeenteraad van de toenmalige gemeente Budel tot verkoop van 628 ha grond aan o.a. de Walen Lucien en Emile Dor, en investeerder François Sepulchre ten behoeve van een door hen op te richten fabriek. Het gebied waarin het geheel van fabrieksterrein, woonkern en bijbehorende infrastructuur tot stand zou komen bestond uit een onontgonnen heide met vennen (kaart 1).

De gebroeders Dor en François Sepulchre verwierven het gebied om een zinkfabriek te kunnen stichten. Op 14

september 1892 vond de officiële oprichting plaats van de "Société Anonyme des Zincs de la Campine", oftewel de Kempense Zink Maatschappij. De naam "Dorplein" werd van gemeentewege officieel vastgesteld op 5 september 1893. De vader der gebroeders Dor, Nicolas Joseph Dor, had als ingenieur o.a. een zinkfabriek ontworpen en in Ampsin bij Huy (in de buurt van Luik) directie gevoerd over een bekende zink(wit)fabriek. In België, vooral in Wallonië, waren reeds zinkfabrieken. Het was niet mogelijk om een vergelijkbare fabriek in hun vaderland te stichten, omdat zij door belangenafwegingen (Code Napoleon) hoogstwaarschijnlijk geen concessie zouden verkrijgen.

De vestigingskeuze viel op Budel vanwege een drietal punten:

- Vanwege de mogelijke overlast diende het bedrijf op afstand van de bewonde wereld te liggen, maar niet te ver. Arbeiders die zich buiten het te stichten fabrieksdorp vestigden, dienden vanuit de omliggende plaatsen de fabriek lopend te kunnen bereiken.
- Er moest voldoende (koel)water aanwezig zijn ten behoeve van het productieproces. De in het heidegebied aanwezige vennen voorzagen hierin.
- Tenslotte moesten de verbindingen goed zijn. Deze waren er in de vorm van de Zuid-Willemsvaart en de spoorlijn van Antwerpen naar het Ruhrgebied over Weert (de IJzeren Rijn). De Zuid-Willemsvaart werd tussen 1822 en 1826 gegraven als verbinding tussen de Dieze in Den Bosch en de Maas te Maastricht. De spoorweg werd vanaf 1864 aangelegd door de maatschappij Grand Central Belge. Budel-Schoot kreeg in 1879 een station.

De projectie van de straten, huizen, fabrieken en andere voorzieningen werd in 1892 getekend door Emile Dor en medewerkers (*kaart 2*). Emile Dor was afgestudeerd als ingenieur van Kunsten en Nijverheid, Civiele Werken en Mijnbouw in Leuven. De fabrieksnederzetting omvat kenmerken van fabrieksnederzettingen welke in de tweede helft van de negentiende en eerste helft van de twintigste eeuw gesticht werden.

Kenmerkend voor deze nederzettingen is dat de nederzetting direct of indirect eigendom is van de fabriek, of voornamelijk gefinancierd door de fabriek. Er is vaak sprake van een autarkisch karakter en grote invloed van fabriek op dagelijkse gang van zaken in de nederzetting. De woningen zijn in de eerste plaats bestemd voor de arbeiders en vaak ook bedienden, stafemployeees en directie. Er zijn meestal een centraal gebouw, centraal plein, centraal park, kerk, school, hospitaal, boerderij en landerijen, speel/sportvelden, door inwoners te bebouwen grond (tuin: groente/fruit); mogelijkheid tot nering (winkel/kroeg); nutsfaciliteiten aanwezig welke beschikbaar werden gesteld door de fabriek. Kenmerkend is verder dat de oriëntatie van de gemeenschap gericht was op de fabriek en de nederzetting en minder op de omliggende steden, dorpen of wijken. Dorplein voldoet aan vrijwel al deze criteria.

Vrijwel alles werd gebouwd naar het eerste ontwerp. De fabriek lag op een zandrug tussen de toenmalige Rentmeesterspel (ven) en het Kraanven (op de plaats waar nu de een koelvijver ligt). Het Dorp werd aansluitend tussen het Kraanven en het Rinselven gebouwd. Het strakke geometrische concept was optimistisch en bevatte

straten welke later niet gerealiseerd zijn maar waarvan het patroon noch steeds zichtbaar is.

De fabriek werd gebouwd in 1892. Het complex bestond uit zes zinkovens, één fabriekshal en een kantoor. Daarmee was de eerste en enige zinkfabriek in Nederland een feit. Belangrijke momenten in het bestaan van de fabriek waren de bouw van de nieuwe retortenfabriek in 1900, de bouw van hal 2 in 1905, gevolgd door hal 3 in 1908.

Naast de concessie verwierf de fabriek nog gronden die tegen de Zuid-Willemsvaart aanlagen zodat men vrijelijk toegang had tot dit voor de aanvoer van erts belangrijke kanaal. Tevens konden werknemers van over het kanaal (die werden overgezet met een bootje) sneller bij de fabriek komen. De verbindingen met het kanaal en het station aan de IJzeren Rijn werden gevormd door een smalspoorlijn, in de volksmond 't Routje' genaamd. Het tracé van smalsporen op het terrein zelf en naar Budel-Schoot zijn opgebroken maar de loop is in het te beschermen gebied nog steeds waarneembaar. In 1917 werd over een noordelijker gelegen tracé een normaalspoor aangelegd dat direct aansloot op de IJzeren Rijn. Voor het laden en lossen werd een aparte haven ("het Beulse Gat") gegraven. Haven en spoor waren in 1896 gereed. De oorspronkelijke gebouwen en takelininstallaties bij de havens zijn verdwenen. De haven zelf bestaat nog.

Voor de werknemers, waarvan vooral het hogere personeel, de "Employés", uit Wallonië kwam, en het overige volk, de "Ouvriers", werden woningen gebouwd. De eerste woning aan de Hoofdstraat werd in 1893 opgeleverd. In 1895 werden meerdere woningen aan de Hoofdstraat in gebruik genomen, o.a. de woningen met de

drietrap-aanbouw, later volgden ook enkele villa's. In 1898 kwamen de huizen aan de Mariastraat gereed. Ook met de woningen aan de Theo Stevenslaan werd rond die tijd begonnen. In 1898 kwamen ook de directiewoning de Witte Villa en het centrale dorps-gebouw Hôtel St. Joseph (in de volksmond: de Cantine) tot stand. De geplande St. Joseph-, Liedekerke- en Sepulchrestraat waren in 1907 gereed. Aan deze straten verrezen de zogenaamde Carré Mulhousien woningen (vier onder een kap met een split-level indeling). Deze woningen zijn in Nederland uniek. Reeds in die tijd hadden de woningen stromend water via de fabriekswaterleiding (1 kraan om te beginnen). Later leverde de fabriek ook de elektriciteit voor de nog spaarzaam aanwezige verlichting. In 1917 werden de villa's aan de Hoofdstraat 109 en 110 gebouwd, in 1918 gevolgd door de voor die tijd bijzondere twee-onder-een-kaphuizen aan de Rector Van Nesstraat.

De rooilijn van vrijwel alle woningen in Dorplein bevindt zich op enkele meters of, zoals bij de architectonisch belangrijke directievilla's Warande (1926) en Korenveld (1938) aan de Theo Stevensstraat, op grote afstand van de openbare weg.

Alle arbeiderswoningen werden voorzien van losstaande of aangebouwde schuurtjes met functies als stal en kippenhok, wat aansloot bij de landsafkomst van een deel van de bewoners. Zelfvoorziening stond hoog in het vaandel, vandaar dat de percelen ruim bemeten waren voor fruit- en groenteteelt.

De nummering van de huizen in Dorplein is doorlopend, zoals in een bungalowpark, zonder straatnamen, met het hoofdgebouw (de fabriek) als nummer 1.

Het grote centrale gebouw Hôtel St Joseph was, naast de fabriek, de spil in het dorp. Naast dit gigantische gebouw was het centrale St. Joseph-plein gelegen met de muziekkiosk, het punt waar – als er tijd was – werd gefeest. Het plein was ook het verzamelpunt voor processies. Hier tegenover lag het Heilig Hart-park met een beeld in het midden en omzoomde speel- en verpoosvelden er omheen. De kantine, die oorspronkelijk werd beheerd door nonnen, had vele functies. Het was een logement voor arbeiders die geen recht op een woning hadden. Het was een ziekenboeg/hospitaal. De school vond er onderdak. Er was een bakkerij, een winkel en een wasserij. Er was ook een ontspanningszaal met de allure van een klein theater.

Door de fabriek werd ook voor het geestelijk welzijn gezorgd, de Dor's waren namelijk gelovige mensen. Omdat de fabriek een continubedrijf was, werd er in eerste instantie een kapel in de retortenfabriek in gebruik genomen. Van 1906 tot 1966 diende hiervoor een ruimte naast het badhuis, tegenover de zinkovens. Vanaf 1897 was er ook een kapel in Hôtel St. Joseph. De van het begin af aan geplande kerk kwam er pas in 1952.

In 1898 werd het dorp het rectoraat St. Joseph, onder de hoede van rector Aimé van Neste. Een zelfstandige parochie van H. Joseph werd Budel-Dorplein in 1963. St. Joseph staat voor de werkman en wellicht ook voor de tweede naam van de vader van de broeders Dor.

In het ontwerp uit 1892 was een parochiekerk gepland tegenover en in de as van de Witte Villa. De kerk is ook geprojecteerd op een plattegrond van Budel-Dorplein uit 1907 (kaart 3). In 1912 werd in opdracht van Emile Dor

begonnen met het grondwerk hiervoor. In verband met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog en de daaropvolgende verslechterde gang van zaken voor de fabriek werd de bouw uitgesteld.

In 1917 werd achter de geprojecteerde kerk wel een begraafplaats ingezegend en in gebruik genomen. Het kerkhof werd aangekleed met een Calvariegroep en op het Kerkplein werd een H. Hartbeeld geplaatst dat afkomstig was van het Heilig Hart park.

Uiteindelijk werd de H. Josephkerk gebouwd in 1951-1952, naar ontwerp van H. Pontzen. Dit gebeurde op een plek vóór de oorspronkelijke geplande plaats. De oude "kerkkuil" was al in 1949 ingericht als een gedenkplaats voor de verzethelden en gevallenen uit de Tweede Wereldoorlog.

Zelfverzorging kwam ook tot uiting in de boerderij (nu in gebruik als woonhuis) met weiden, boomgaarden en vee. De nonnen waren daarvoor verantwoordelijk. De boerderij lag naast het centrale dorpsgebouw. In de loop der tijd is de agrarische functie verloren gegaan, maar de oude ommuring is nog te zien. De boomgaarden werden in 1896 aangelegd. Aan de noordwestkant van het concessiegebied werden grootschalig bessenstruiken (beren) aangepland. De naam 'berenveld' leeft voort als aanduiding van een bosgebied met verwilderde bessenstruiken. Dit gebied valt buiten de begrenzing van het gezicht.

In de oorspronkelijke opzet was ook aandacht voor de groenvoorziening. Rond 1900 werd de beplanting daadwerkelijk ter hand genomen. Rector Van Neste kreeg

via een heer uit Brussel, die aan de Belgische zijde van de Zuid-Willemsvaart boomgaarden had, jonge boompjes ter beschikking voor de aankleding van Dorplein. Langs de straten kwamen bomenrijen, die hier en daar nog aanwezig zijn. Op de ontwerp-tekening was "sapinière" oftewel sparrenbos gedacht bij de kerk, de scholen en de Grootte Plaats bij het Hôtel St. Joseph. Het grote pand Boszicht werd als stal en houvesterij westelijk van de kerkplaats gebouwd, het staat nog niet op de kaart van 1907. Elders dacht men aan "bois taillis" oftewel hakhout of kreupelhout dat bewust is aangelegd op heidegebied. Veel van de in het dorp liggende bospercelen zijn zo ontstaan.

Bij de villa's behoorden grote fraaie tuinen met een aanleg volgens het Engelse landschapstype, met kronkelende paden en doorkijkjes. Maar ook renaissance-invloeden zijn zichtbaar, zoals bij De Warande. De tuinen zijn grotendeels bewaard gebleven, al heeft het onderhoud van de tuinen minder aandacht gekregen.

In de loop van de geschiedenis zijn er vanaf 1896 diverse scholen geweest voor de kinderen van de werknemers, die evenals alle andere voorzieningen gebouwd en betaald werden door de directie. In het begin werd onderwijs in De Cantine gegen. Na omzwervingen op diverse locaties heeft Dorplein in 1963 een nieuwe school aan de Hoofdstraat.

In Dorplein bevindt zich Nederlands kleinste penitentiaire inrichting: 't Prisonneke. Een twee-cellencomplex waar de champetter de vagebonden, boosdoeners en dronkenlappen in kon opbergen. Dit gevang bestaat nog steeds maar is niet meer in gebruik.

Het autarkisch karakter, dat kenmerkend is voor een fabrieksnederzetting, kwam ook tot uiting in de nutsvoorzieningen. De fabriek leverde elektriciteit en water voor de woonkern en voor sommigen telefoon (via de fabriekscentrale). Op het fabriekscapex is de oude elektriciteitscentrale nog aanwezig en de koelvijver voor deze centrale (het oude Kraanven) bestaat nog steeds.

Tot na de Tweede Wereldoorlog was Dorplein eigendom van de fabriek. Daadwerkelijk stonden er slagbomen (meestal open) om de 'grens' aan te geven. Naarmate de mobiliteit toenam werd de oriëntatie op de buitenwereld groter. Stap voor stap werden door de fabriek taken afgestoten. Bewoners konden huizen en grond kopen, die eigendom van de fabriek waren. Boodschappen werden van elders gehaald. Stroom-, water- en gasvoorziening werd door nutsbedrijven overgenomen. Niet aan de fabriek gebonden gezinnen vestigden zich in Dorplein. In 1968 zijn de wegen verkocht aan de Gemeente Budel. Symbolisch voor deze omslag is het verwijderen van de slagbomen die voorheen aantoonde dat heel Dorplein fabrieksdomein was.

Huidig ruimtelijk karakter (kaart 4)

Budel-Dorplein is nog steeds een geheel van fabrieksterrein met woonkern en omringende natuurgebieden. Het opvallendste kenmerk van Budel-Dorplein is de ruimtelijkheid van de woonkern en de vlakke, weidse omgeving eromheen, gevormd door het Ringselven, de Loozerheide en bos (kaart 4).

Het stratenpatroon zoals dat van het begin af aan is bedacht en zich richt op de fabriek en belangrijke gemeenschappelijke voorzieningen, bepaalt voor een groot deel het rationele karakter.

Vanaf 1990 is de vervuilde bodem van het noordelijk deel van het Dorplein gesaneerd, De tuinen werden afgegraven en de vervuiling van de met afvalsintels verharde wegen is ingekapseld met asfalt en betonklinkers. Door de saneringswerkzaamheden verdween op die van de Hoofdstraat na, ook de oorspronkelijke laanbeplanting en de afwateringsloten met daarin de drinkwaterleiding. De inrichting van de openbare ruimte is daardoor schaars. Dat Dorplein een sterk groen karakter is te danken aan de tuinen bij de woningen en de aanwezige natuur op onbebouwd gebleven kavels.

De ruim opgezette woonkern kent karakteristieke, verschillende woningtypen op zeer grote kavels. Over het geheel genomen heeft het merendeel van de Theo Stevenslaan 37 en in minder mate Hoofdstraat 104, een bijzondere, monumentale tuinaanleg uit de bouwtijd. Specifiek zijn de geschakelde bouwtypen met een variatie van hoog naar laag, waarbij de hoge bouwdelen relatief smal zijn.

Enkele panden, zoals het voormalige Hôtel St. Joseph, beschikken nog over de karakteristieke dakbedekking met decoratieve ruit- en zigzagvormen. Deze was oorspronkelijk overal aanwezig, getuige oude foto's en het bewerkte dak van het eenvoudige pomphuisje aan het Ringelven. Bij de villa's aan de Hoofdstraat 104 en Theo Stevenslaan 37 zijn echter de leien als dakbedekking gebruikt.

De huizen, die tot ca. 1985 aan de zinkfabriek toebehoorden, werden vrijwel allemaal aan de bewoners verkocht. Als eigenaars hebben vele bewoners ramen, deuren en dakpartijen vaak ingrijpend veranderd en vernieuwd. Dat is vooral het geval bij de dubbele rug-aan-rug-woningen, waar meestal slechts één van de vier delen gaaf is. Zo zijn tevens alle vensters en deuren in de Rector van Nestestraat vernieuwd. Het laagste bouwdeel van Hoofdstraat 65-67 is geheel opnieuw opgebouwd en zo zijn er nog vele andere wijzigingen aan veel andere panden te benoemen.

Bepaalde ruimten hebben hun functie verloren maar zijn nog wel als open ruimte herkenbaar. Zo is de Grote Plaats met muziektent, ten westen van Hôtel St Joseph, geasfalteerd ten behoeve van sport- en parkeerruimte. De muziektent uit ca. 1900 is sinds lange tijd verdwenen. Het grote omheinde gebied ten zuiden van Hôtel St. Joseph, dat behoorde tot de boerderij aan de Gebroeders Looymansstraat, is open en met gras begroeid maar buiten gebruik. De woningen die ten westen van de Sepulchrestraat waren geprojecteerd zijn niet gebouwd of anderszins in gebruik genomen. De woonhuizen en fabrieksgebouwen zijn alle nog als zodanig in gebruik. De gevangenis dient nu als schuur. Richting Budel-Schoot

heeft er enige uitbreiding van de bebouwing plaatsgevonden. Dit gebied valt wegens het afwijkende concept buiten het te beschermen gebied.

De thermische zinkfabriek is in 1973 gesloten. Daarvoor in de plaats kwam een zinkelektrolysefabriek, die anno 2011 nog in bedrijf is. De opvallend geknikte wegen die op enkele gebouwen van de fabriek toelopen, geven de oorspronkelijke opzet aan. Aangezien vanaf 1973 zink, in plaats van op thermische wijze, op elektrolytische wijze vervaardigd wordt, zijn de schoorstenen en hallen overbodig geworden. Vrijwel alle gebouwen van de thermische zinkfabriek zijn gesloopt. Enkele oude gebouwen herinneren aan het begin van het bedrijf. Van belang hierbij zijn vooral het ketelhuis en het in 1892 gebouwde kantoor, dat in 1949 uitgebreid werd. Beide zijn dan ook in de begrenzing van het gezicht opgenomen.

Nadere typering van te beschermen waarden

Voor wat betreft de natuurgebieden en het industriegebied gelegen binnen het beschermde dorpsgezicht is de functie als fabriek, watervoorziening en infrastructuur als zodanig van essentieel belang. De natuurgebieden zorgen tevens voor de karakteristieke, enigszins geïsoleerde ligging van de woonkern.

De woonkern wordt gekenmerkt door een duidelijke eenvoudige stedenbouwkundige opzet van rechte straten. De hoofdas is de Hoofdstraat, met parallel hieraan de woonhuizen voor de arbeiders en de directie. De directiewoningen staan het verst van de fabriek. De tweede hoofdas is de Theo Stevenslaan welke in een hoek op de Hoofdstraat uitkomt. Alle geprojecteerde dwarsstraten liggen loodrecht op de Hoofdstraat. In stedenbouwkundige zin is de tweede aanleg, de Rector van Nestestraat als dwarsstraat in plaats van een blok met vier-onder-eenkaphuizen niet zeer afwijkend.

De gebouwen die tot het fabriekscomplex horen staan in een hoek op de hoofdas, gericht naar de Zuid-Willemsvaart. Belangrijk is de zichtas door de Hoofdstraat naar het kantoor van de fabriek, evenals die van de Witte Villa op nummer 104 naar de kerk, waarvan de kerkkuil en de begraafplaats in één rechte lijn liggen.

Het verder niet bebouwde stratenpatroon aan de zuidwestkant is van belang vanwege de in oorsprong bedachte verkavelingsstructuur waarin zich het dorp op zeer planmatige wijze verder uit had moeten breiden. Thans maakt dit deel uit van de bosstructuur binnen het beschermde dorpsgezicht.

Zowel typologisch als architectonisch is er een grote verscheidenheid in de bebouwing, waarbij het ontbreken van rooilijnen sterk opvalt. De drie straten met vier-onder-een-kapwoningen, het carré Mullhousien-type, zijn uitermate bijzonder, vooral door de hoogte en grootte van de door bijzonder ruime kavels omgeven panden. In de zijstraten bevinden zich over het algemeen kleinere woningen van reliëfsiermetselwerk als in gepleisterde uitvoering. Naast vrijstaande huizen zijn er veel twee-onder-een-kapwoningen. Een verbijzondering zijn de tien huizenblokken rond de Liedekerkestraat, die gebouwd zijn als rug-aan-rug blok voor vier gezinnen.

Een belangrijke villa buiten de Hoofdstraat is De Warande die aan de Theo Stevenslaan 37, op een kunstmatige terp met het uitzicht over het natuurgebied Ringelsven.

Andere beeldbepalende panden zijn de gevangenis aan de Theo Stevenslaan, het Hôtel St. Joseph en het pand Boszicht. Een samenbindende factor bij alle onderdelen is de duidelijk Waalse signatuur. Deze is herkenbaar in de daken, de gebruikte baksteen, het marmer van vloeren, vensterbanken en schouwen, de specifieke diep ingekaste raampartijen als de Franse opschriften, variërend van "lettres" op de voordeur, "prison" op de gevangenis tot de inscripties op de grafzerken waaronder: "Ici repose notre petit Jean". De relatief kleine ramen van de huizen zijn diep in het dikke muurwerk geplaatst. Specifiek zijn ook de detaillering van het gekrulde ijzeren hekwerk bij trappen en balkons, de overhoeks geplaatste betegeling en de rondbogige plafondafwerking in de gangen. De detaillering van de panden varieert qua gaafheid. Specifiek zijn ook de speklagen en de art nouveau ornamenten en wenkbrauwen.

Begrenzing

Het te beschermen gebied omvat in hoofdlijn de oude kern van het fabriekscomplex, het fabrieksdorp inclusief het ooit aangelegd maar nooit bebouwde stratenpatroon ten zuidwesten van het dorp, de heidevelden met vennen in het zuiden en het insteekhaventje aan de Zuid-Willemsvaart inclusief het spoor- en wegtracé van het haventje naar de fabriek.

In het noorden wordt het gebied afgebakend door de noordrand van het fabrieksdorp zoals dat van oorsprong door Dor is bedacht. In het oosten loopt de begrenzing door het fabriekscomplex heen, waarbij het hoofdkantoor en het voormalige ketelhuis (Centrale) binnen de begrenzing vallen. In zuidelijke richting omvat de begrenzing de oostelijke vennen en volgt de begrenzing het spoorwegtracé naar de gemeentegrens van Weert. De zuidgrens wordt gevormd door de gemeentegrens met Weert, uitgezonderd het insteekhaventje (Beulse Gat), dat in de gemeente Weert valt en eveneens tot het beschermde gezicht behoort. In het westen loopt de begrenzing vanaf de gemeentegrens met Weert via het Ringselven over de Hoortweg waar het vervolgens achterlangs het gemeenschapshuis De Schakel zijn verloop in oostelijke richting vervolgt tot aan de voormalige ingang van het fabrieksdorp om daar weer verder op de noordelijke begrenzing aan te sluiten.

De exacte begrenzing is weergegeven op de bijgevoegde begrenzingskaart, MSP/54/01.

Waardering

Het beschermde dorpgezicht Budel-Dorplein is van belang als een overwegend gaaf voorbeeld van een 19^e eeuwse, geheel planmatig opgezet fabrieksnederzetting, welk onlosmakend verbonden is met de vroege exploitatie van een zinkfabriek in het toen nog grotendeels ontontgonnen gebied in de Kempen. In de aanwezige bebouwing en aanleg is nog het autarkisch karakter herkenbaar van de leefomstandigheden van arbeiders en personeel waarin de fabriek een sterk bepalende rol had. Het beschermde gezicht Budel-Dorplein dient dan ook als voorbeeld voor het maatschappelijk en economisch denken op het gebied van industrialisatie in die tijd.

Rechtsgevolg van de aanwijzing

Ter effectueering van de aanwijzing van een beschermd stads- of dorpsgezicht moet ingevolge artikel 36 van de Monumentenwet 1988 een bestemmingsplan worden opgesteld. De toelichting op de aanwijzing kan daarbij voor wat het beschermingsbelang betreft als uitgangspunt dienen.

Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de toekomstige ontwikkelingen binnen het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te bieden voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruikmaakt en daarop voortbouwt.

In het aanwijzingsbesluit is bepaald in welke mate de vigerende bestemmingsplannen aan het beschermingsver-eiste voldoen.

Bronnen

Literatuur

- W. Blom, 100 jaar zinkproductie in Nederland, Eindhoven 1992.
- J.P.J. van Knegsel, Budel-Dorplein, de mogelijke bestemming tot beschermd dorpsgezicht en de mogelijke plaatsing van enkele panden op de Rijksmonumentenlijst, brief aan de gemeente Budel, d.d. 10-02-1995.
- J. Michels, Arbeid Adelt, in Geografie 1993/6 p. 29-33, Utrecht 1993.
- H. Kolkman en F. Ouwkerk, Een eeuw industriespoor in Budel-Dorplein, in Op de Rails 1993/4, *plaats 1993*
- E. Wessel, Budel-Dorplein, het fabrieksdorp en de zinkfabriek, in Jaarboek Monumentenzorg 1994, p. 131-143, Zeist 1994.
- S.H. Winkelmolen, Budel en Cranendonck, voorheen en thans, Budel 1960.
- M. Zoomers, Budel-Dorplein, ontstaan en ontwikkeling tot heden tegen een achtergrond van enkele theoretische ideeën en modellen, Haarlem 1981.

Kaarten

- Topografische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden blad 57 (fragment), verkend in 1837 en gegraveerd in 1863
- Plan des Propriétés appartenant á La Société Anonyme des Zincs de lan Campine á Budel, 1893 (eigendom Nyrstar)
- Plattegrond der fabriek en van het dorp - Dorplein 1907 (eigendom Nyrstar)
- Topografische kaart van Nederland 1:25.000, blad 57h (fragment), Topografische Dienst Kadaster, Apeldoorn 2009.

Colofon

Uitgave:

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed , Amersfoort 2011

Onderzoek en tekst:

- Provincie Noord-Brabant, drs. E. Wessel
- Nyrstar, S. Pustjens
- Stichting Le Projet de Dorplein, C. Stibbe
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, ing. J.P.L. van Rooijen

Begrenzingskaart

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, drs. B.A.R.T. Broex

Foto omslag

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Redactie

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, drs. B.A.R.T. Broex

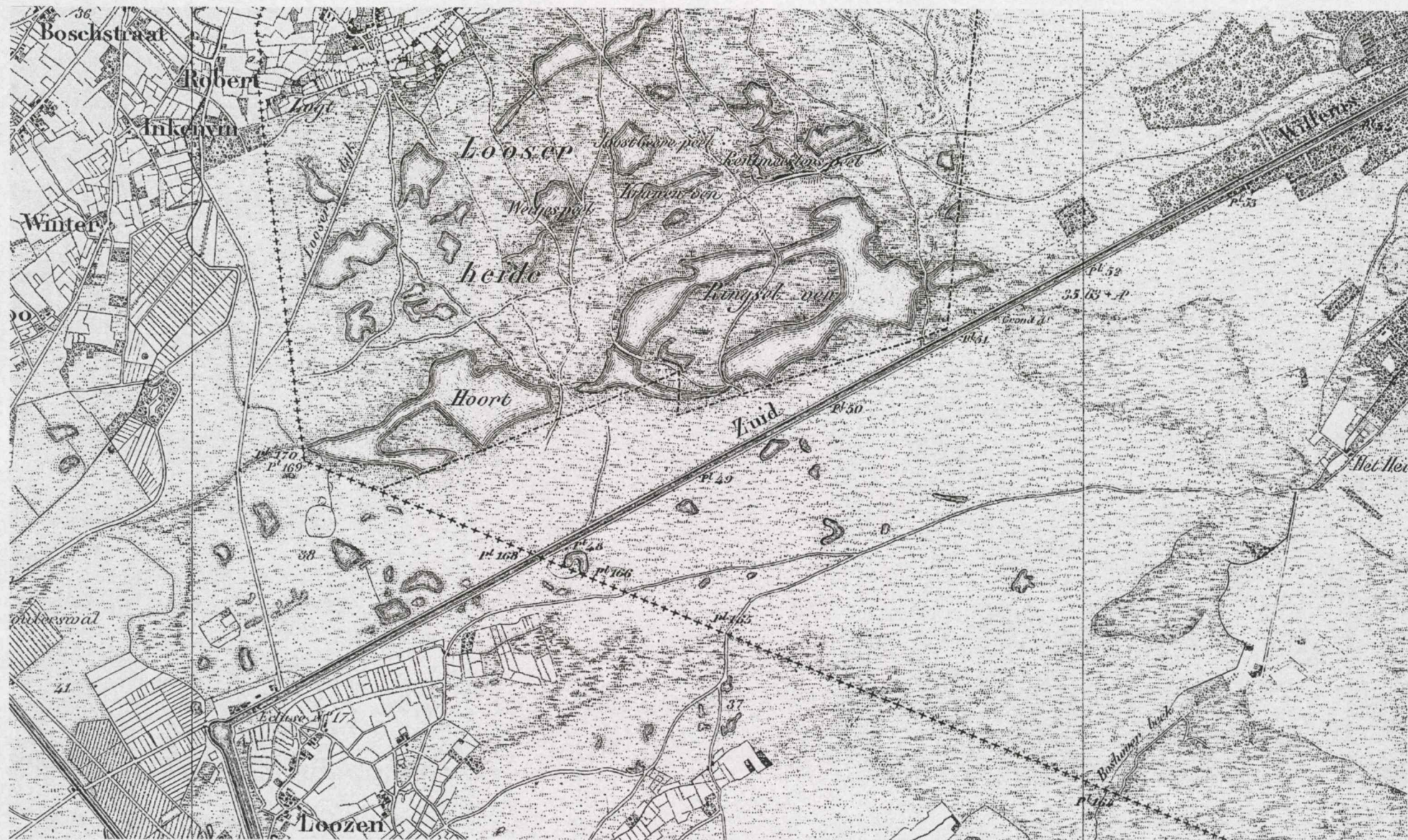
Productie

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed/Drukkerij Mailfors,
Amersfoort.

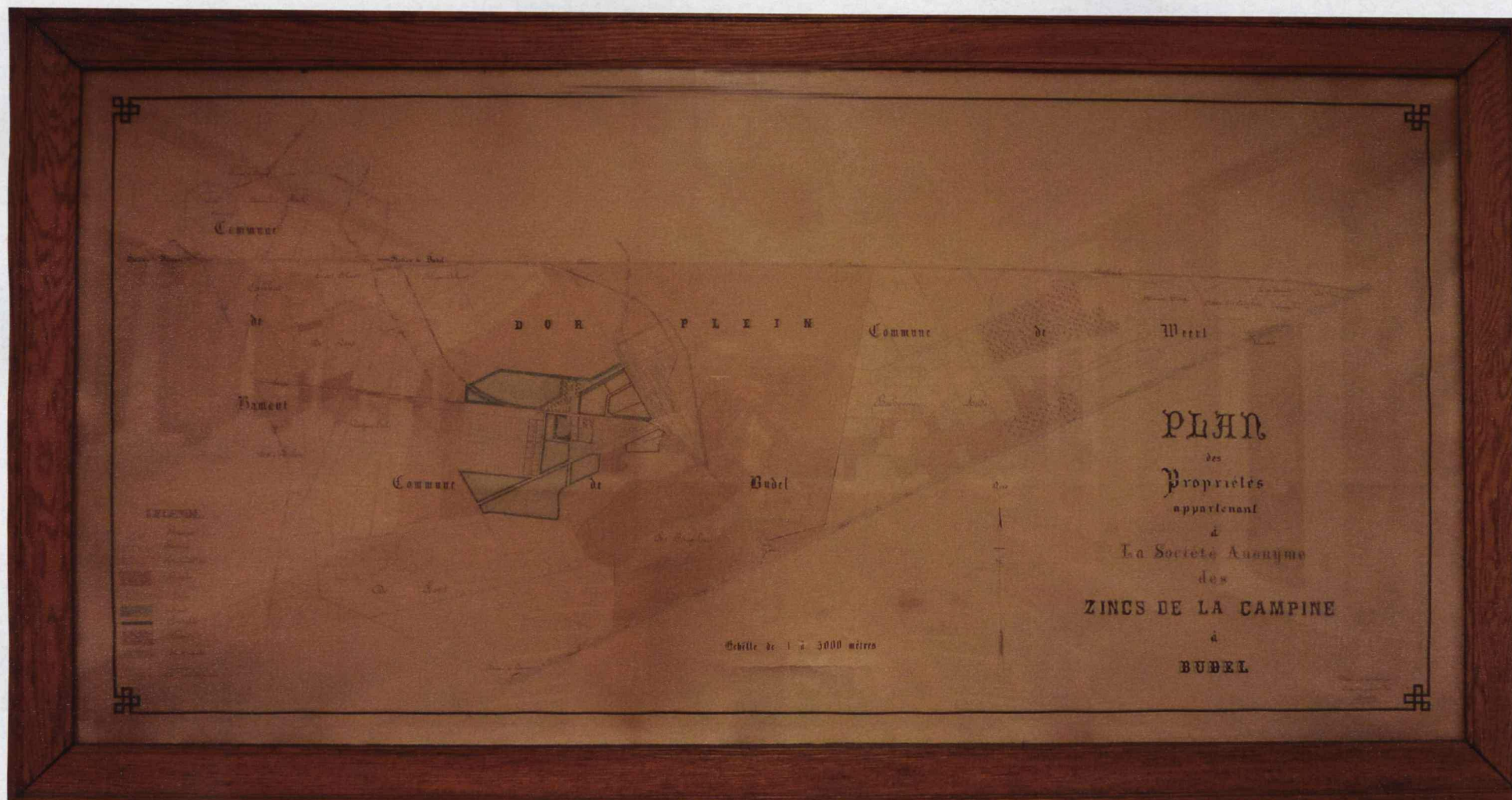
Bijlagen

1. Budel, omstreeks 1837
2. Budel, 1893
3. Budel, 1907
4. Budel, 2009

4,110622200011

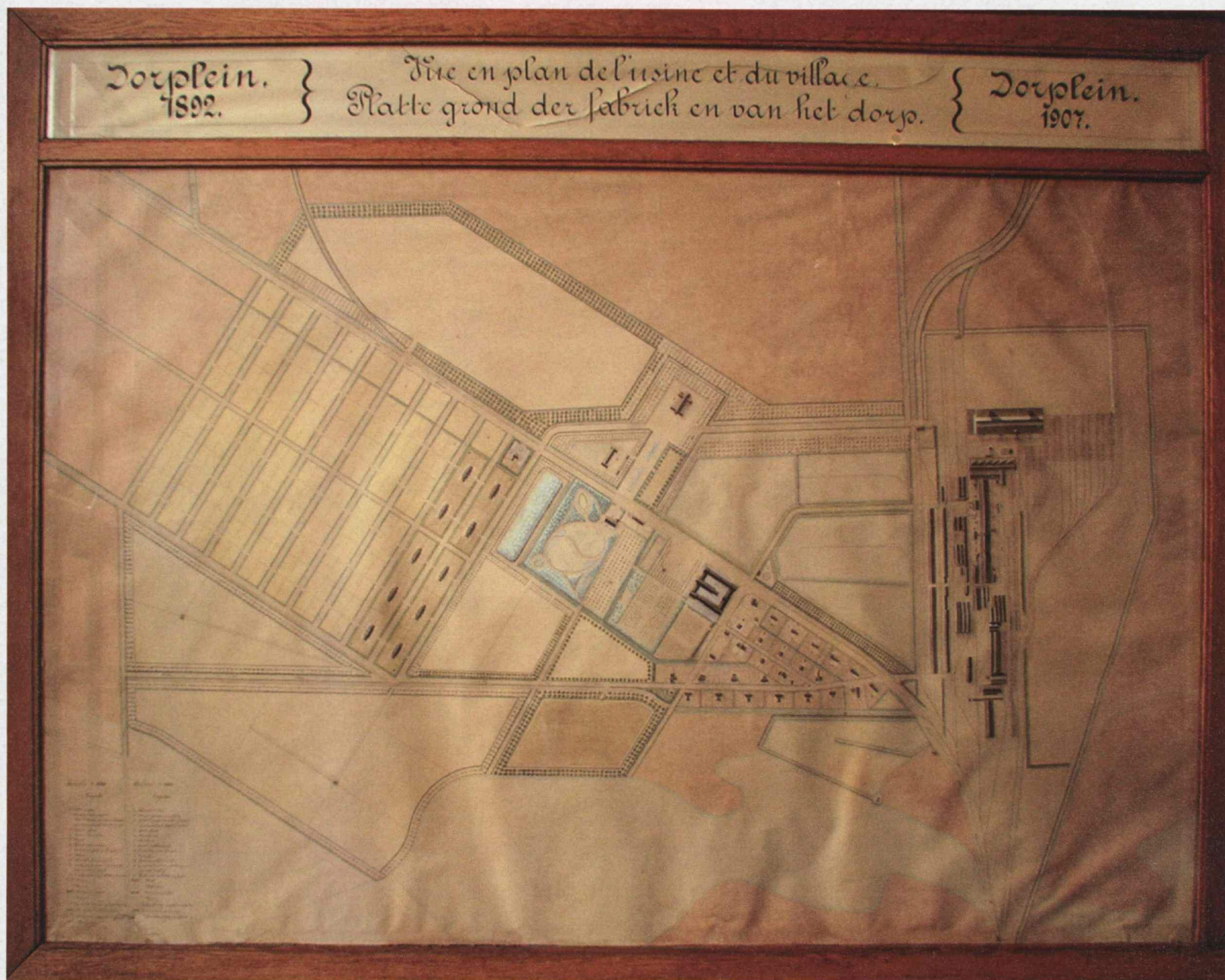

Kaart 1 Budel Dorplein, omstreeks 1837

Kaart 2 Budel-Dorplein, 1893

4,110622200012

Kaart 3

Budel-Dorplein, 1907

Kaart 4

Budel-Dorplein, 2009